

СВОЄРІДНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ЯВИЩ У СТАВЛЕННІ ДО О. ДУХНОВИЧ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ

O. DUKHNOVYCH IN THE CONTEXT OF MODERN PEDAGOGY

У статті розглянуто суть та значення внеску видатного просвітника О. Духновича в українську педагогіку. Проаналізовано внесок О. Духновича в педагогіку гуманізму, етнопедогогіку та духовну педагогіку. Доведено, що вчений розробив парадигму духовно-морального виховання молоді. На підставі порівняльного аналізу сучасних вітчизняних концепцій та педагогічних ідей О. Духновича зроблено висновок про те, що їм притаманні певні паралелі та спільні тенденції. Визначено, що схожий напрям думок та подібні способи аргументації вчених різних епох ґрунтувалися на світоглядних засадах християнського віровчення нашого народу, кордоцентризмі як підставі української духовності.

Ключові слова: О. Духнович, народна педагогіка, етнопедогогіка, педагогіка гуманізму, патріотичне виховання, духовно-моральне виховання.

В статье рассмотрены смысл и значение вклада выдающегося просветителя А. Духновича в украинскую педагогику. Проанализирован вклад А. Духновича в педагогику гуманизма, этнопедогогику и духовную педагогику. Доказано, что ученый разработал парадигму духовно-нравственного воспитания молодежи. На основании сравнительного анализа современных отечественных концепций и педагогических идей А. Духновича сделан вывод о том,

что им присущи определенные параллели и общие тенденции. Определено, что похожие мысли и подобные способы аргументации ученых разных эпох основывались на мировоззренческих основах христианского вероучения нашего народа, кордоцентризме как основании украинской духовности.

Ключевые слова: А. Духнович, народная педагогика, этнопедогогика, педагогика гуманизма, патриотическое воспитание, духовно-нравственное воспитание.

The influence and significance of the contribution of the prominent enlightener O. Dukhnovych to Ukrainian pedagogy are considered in the article. The contribution of O. Dukhnovych to the pedagogy of humanism, to ethnopedagogy and spiritual pedagogy, is analyzed. It is proved that the scientist developed a paradigm of spiritual and moral education of youth. On the basis of comparative analysis of modern domestic concepts and pedagogical ideas of O. Dukhnovych, it is concluded that they have certain parallels and common tendencies. It is determined that a similar direction of thought and similar methods of argumentation of scholars of different epochs were based on the ideological principles of the Christian doctrine of our people and on the cordocentrism as the basis of Ukrainian spirituality.

Key words: O. Dukhnovych, folk pedagogy, ethnopedagogy, pedagogy of humanism, patriotic education, spiritual and moral education.

УДК 37(477.87)(092)“18”

Тимчик М.П.,

аспірант кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Проблеми, що на початку ХХІ ст. постали перед українською освітою та педагогічною наукою, схожі з тими, які були актуальні для педагогіки ХІХ ст. Із середини ХІХ ст., за визначенням О. Сухомлинської, в Україні починається розвиток ідей, які можна назвати сучасною (модерною) педагогічною думкою [27, с. 54–56]. Вона базувалася на низці науково методологічних принципів, з-поміж яких стрижневим слід вважати принцип гуманістичної спрямованості мети. Серед найуживаніших кодів тоді були такі: рідна мова, історія, література, фольклор, релігійно-етичні постулати. Ця вітчизняна педагогічна думка гуманістичного спрямування представлена О. Духновичем, К. Ушинським, П. Юркевичем, М. Драгомановим, О. Кониським, М. Костомаровим, І. Франком та іншими [18, с. 6].

Олександр Духнович (1803–1865) – найвидатніший культурно-освітній діяч Закарпаття ХІХ ст., який очолив тоді когорту «Будителів» русинів (сьогодні українців) краю. Історичне Закарпаття упродовж своєї величній і трагічній історії нового і новітнього часу мало трьох батьків свого народу – отців-душпастирів Андрія Бачинського (ХVІІІ ст.), Олександра Духновича (ХІХ ст.), Августина Волошина (ХХ ст.). О. Духнович та його творча діяльність були ніби перехідним містком від історії

нового часу до новітнього з різноманітними суспільними, громадсько-політичними, культурно-освітніми, державницькими процесами та рухами.

Теоретичний і практичний доробок вченого не втратив актуальності і нині. ґрунтовне вивчення, широке висвітлення й творче використання його спадщини на практиці забезпечить дотримання принципів єдності, спадкоємності традицій поколінь у розвитку педагогічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Багатогранна, своєрідна і суперечлива спадщина О. Духновича привертала до себе увагу українських, словацьких та чеських дослідників Ф. Науменка, О. Машталера, О. Сухомлинської, О. Фізеші, Д. Данилюка, В. Туряниці, Ю. Бачі, М. Ричалки, О. Рудловчак та інших, довго була предметом гострої полеміки. Про життя і діяльність О. Духновича створено багато літератури, проте обрана нами тема досліджувалась лише фрагментарно. В оцінках, які давалися постаті будителя в радянський і дорадянський періоди, можна натрапити на розбіжності та заідеологізовані трактування. О. Духновича ніхто ще не досягнув. Сучасного осмислення суті та значення внеску вченого в українську педагогіку ще не здійснено.

Сучасні дослідники життєвого і творчого шляху О. Духновича слушно зазначають, що процес і

тенденції суспільного життя видатного педагога-новатора в галузі розбудов національної освіти і школи не тільки аналогічні з сьогоденням, але й однозначні за своєю метою, завданнями та практиками.

Отже, своєчасність дослідження творчості О. Духновича зумовлена, з одного боку, об'єктивною потребою ретельного вивчення його багатой педагогічної спадщини, яка досі глибоко і всебічно не проаналізована, а з іншого – істотною потребою виокремлення та критичного осмислення його ідей, які не втратили своєї значущості на сучасному етапі українського державотворення і можуть творчо використовуватись у процесі виховання молоді на християнсько-гуманістичних засадах.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо вивченим є внесок О. Духновича в розвиток етнопедагогіки, педагогіки гуманізму та духовної педагогіки.

Мета статті. Для нас важливо переосмислити творчу спадщину О. Духновича, виокремити і проаналізувати найцінніші та співзвучні нашій дійсності думки, які сприяють осягненню духовної єдності поколінь, з'ясувати, які ідеї просвітник особливо вдало аргументував, а які не мають належної доказовості, та виявити, як ці ідеї та висновки відповідають сучасному рівню психолого-педагогічної науки.

Виклад основного матеріалу. О. Духнович з правильних методологічних позицій підійшов до визначення предмета педагогіки. У вступній частині до курсу шкільної педагогіки на запитання «Що є педагогіка?» дав таку відповідь: «Педагогія есть наука, которая учит, как должно есть человек наставлять, то есть: яким способом можно силы человеческия тѣлесныя и душевныя, от природы данный, от молодости, разуму пристойно и согласно сохранять и повершати» [10, с. 7].

Попри те, що в ХХ ст. педагогічна наука значно розширила свої межі і уточнила понятійно-категорійний апарат, це визначення предмета загальної педагогіки як науки про виховання людини співзвучне й ідентичне тим дефініціям, які містяться в сучасній навчально-методичній літературі. М. Фіцула подає таку дефініцію: «Педагогіка – це сукупність теоретичних і прикладних наук, що вивчають процеси виховання, навчання і розвитку особистості» [20, с. 239]. З огляду на те, що людина відчуває на собі виховний вплив упродовж усього життя, В. Ягупов, цитуючи О. Духновича, наводить обґрунтоване твердження, що сучасна педагогіка – це наука про виховання людини [37, с. 8].

Незаперечним є внесок О. Духновича в народну педагогіку – галузь педагогічних знань і досвіду народу, що проявляється в домінуючих поглядах на мету, завдання, засоби, методи і результати виховання й навчання. Цей термін ввів О. Духнович. У 90-х рр. ХХ ст. у педагогічній науці з'явився

термін «етнопедагогіка». Якщо поняття «народна педагогіка» включає емпіричні педагогічні знання без належності до конкретної етнічної спільноти, то поняття «етнопедагогіка» пов'язане з конкретною етнічною належністю педагогічних традицій [20, с. 246].

У контексті цього дослідження ці загальні дефініції авторства М. Фіцули потребують уточнень, оскільки дидактико-педагогічна концепція О. Духновича ґрунтується на глибокому знанні етнічної психології свого народу та традиціях етнопедагогіки.

У своїй «Народній педагогії» (1857) та інших працях він застосував народні принципи виховання дітей, дослідив способи поєднання народної педагогічної мудрості з педагогічною наукою. Отже, є підстави вважати О. Духновича одним із засновників етнопедагогіки в Західній Україні. Принципи етнопедагогіки він застосовував у своїх шкільних підручниках, зокрема у «Книжичці читальній для починаючих» (1847) та «Краткому землеробстві для молодих русинів» (1851). Так, даючи оцінку легковажному ставленню до виховання, він використовує загальноновживані народні порівняння: «Людина без виховання до скотини подібна», «Хто не навчиться і не звикне до праці, буде наче трутень у середовищі бджіл» [10, с. 8]. Це ж ми знаходимо і в багатьох приказках, прислів'ях, афоризмах, які використовуються у творах письменника.

На підставі проаналізованих педагогічних праць вченого робимо висновок, що він одним із перших в Україні відкрив ті корені національної етнопедагогіки, які через століття спонукали іншого великого педагога В. Сухомлинського вдаватися до спеціального терміна «школа радості». Саме О. Духнович започаткував ідеї навчання, «зчасливлюючого» дитину. Перший розділ його «Книжички читальної для починаючих» називається «О радостях школских». Його школярик благає матір купити книжечку. Він вірить, що «во школѣ дѣти знают доброй долѣ», а побувши тут, побачив, «якъ там вшитко красно є, аж сердце ся радує» [5, с. 22–23].

На сучасному етапі етнопедагогіка перетворилася на окремий синтетичний науковий напрям, який розвивається в тісному зв'язку з історичними, краєзнавчими, етнографічними студіями. Одним із сучасних *батьків* етнопедагогіки, який розробив її науково-теоретичні засади, вважається М. Стельмахович [24]. У масиві наукової і дидактичної літератури, зокрема ґрунтовних навчальних посібників [16; 24; 32], представлено цікавий матеріал з досвіду і практики застосування надбань народознавчих і краєзнавчих знань у навчально-виховному процесі різних типів навчальних закладів другої половини ХІХ – 30-х років ХХ ст. У дослідженні Л. Левицької [16] обґрунтовано постулат, згідно з яким родинне життя розглядається як взірць громадського життя, а родина – як мала

Батьківщина. На цій основі кристалізувалося розуміння ролі довкілля та Батьківщини великої у формуванні людських чеснот.

Розроблена О. Духновичем концепція навчання і виховання віддзеркалювала історичні, географічні, соціокультурні особливості краю та психологічні особливості закарпатської гілки українського народу. Аналізуючи праці просвітника, можна дійти висновку, що його погляди в галузі етнічної психології не були сформовані у наукову систему, проте йому вдалось навести характерні риси, притаманні українській душі, виявляючи неабияку спостережливості і проникливості.

Ці спостереження й узагальнення не втратили, вочевидь, актуальності. Варто згадати про них зараз, коли ми, вже вільні громадяни незалежної країни, знову шукаємо причини своїх нинішніх негараздів. Означений аспект доробку просвітника, на жаль, здебільшого залишився поза увагою дослідників.

Дослідницьку увагу привертають різножанрові літературні твори О. Духновича, вірші для дітей, оповідання, загадки та байки [7, с. 18–89], у яких постає певний моральний кодекс українця Карпат – розум, потяг до знань, витримка, працелюбність і працездатність, чесність, порядність, миролюбність.

Найповнішу і найвиразнішу характеристику вдачі українців краю, яка складалася віками і допомагала їм вистояти під час найбільших лихоліть, О. Духнович окреслив у етнографічній розвідці «О народах крайнянських или карпатороссах угорських» (1853). Він відзначив, що місцеві русини набожні, справедливі, щирі, великодушні, вразливі, меланхолійні, важко переживають кривду, шанують батьків, гостинні, щиросердні, живуть малими статками, не жадають чужого, не крадуть [6, с. 499–508].

У працях О. Духновича знаходимо багатство думок, що стосуються різних рис характеру людини. Серед них особливо цінуються ним почуття власної і національної гідності, честі, правдивості, щирості, а також любов до Бога і ближнього, милосердя, прощення та інші християнські чесноти. Гостро засуджує просвітник зажерливість, бездушність, пихатість, честолюбство, нечесність, лукавство, пристосовництво та інші негативні риси характеру, властиві здебільшого неробам, що живуть коштом чужої праці. Гідний уваги той факт, що поданий О. Духновичем ще в середині XIX ст. моральний кодекс українця Карпат («Реєстр високих моральних якостей нашого народу та їх антиподів») збігається з «Кодексом вартостей», розробленим відомим сучасним педагогом О. Вишневським [2, с. 127], а відмінності між ними є несуттєвими.

Одним із головних завдань сучасної психолого-педагогічної науки є обґрунтування сутності та загальних принципів педагогічного процесу.

Педагогічний процес (лат. “processus” – просування вперед) – це спеціально організована, цілеспрямована взаємодія педагогів і вихованців, метою якої є вирішення освітніх проблем і розвиток особистості [20, с. 278].

Здійснений нами аналіз засвідчує, що загальні принципи педагогічного процесу відображені і більш-менш докладно обґрунтовані в дидактиці О. Духновича [10, с. 26, 29, 31–34, 42–43, 84–85]. Збагнувши складну природу педагогічного процесу як процесу взаємодії і співпраці учителя й учня, він на цій основі зумів висунути такі принципи: принцип виховуючого навчання, «чувствительного наставлення» (принцип наочності); принцип «самохотности»; принцип міцності знань, їх ґрунтового засвоєння, зв'язку навчання з життям; принцип врахування індивідуальних і вікових особливостей дітей; принцип емоційності навчання, за якого для дітей «не будет наука унылая», навпаки, вони будуть постійно відчувати «внутренню наук радость» [10, с. 32]. «Силоміць знання не напихаются в голову дѣтям», – категорично заявляє наш видатний педагог [8, с. 13].

А найпершим і найважливішим обов'язком вчителя є любити дітей [10, с. 7].

Отже, мислитель виступав за гуманізацію навчально-виховного процесу через відмову від авторитаризму в стосунках з дітьми, від засад авторитарної педагогіки. Саме на цей гуманістичний аспект доробку просвітника слід особливо звернути увагу, оскільки, на жаль, у сучасній виховній практиці продовжують існувати засоби, що спираються на психологічний тиск, примушення та приниження дитини. Не знайдено межі між авторитетністю педагога і авторитаризмом, не вирішено адекватно проблему заохочення та покарання.

Українські вчені окремо виділяють такі найважливіші принципи виховання [37, с. 501]:

– *природовідповідність* виховання – врахування багатогранної та цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей вихованців, їхніх соціально-психологічних, національних і релігійних особливостей;

– *народність* – єдність національного і загальнолюдського у вихованні, національна спрямованість виховання, формування національної свідомості і самосвідомості, любові до рідної землі і свого народу, оволодіння рідною мовою, використання всіх її багатств і засобів у мовній практиці;

– *культуровідповідність* виховання – органічний зв'язок з історією народу, його мовою, з народним мистецтвом, ремеслами і промислами, забезпечення духовної єдності, наступності і спадкоємності поколінь.

Ще у XIX ст. О. Духнович на основі норм християнської моралі в своїх творах обґрунтував систему базових ідей виховання духовно зрілої і моральної

особистості. Уся система педагогічних ідей мислителя була пройнята принципами народності, спорідненості (природовідповідності), гуманності та культуровідповідності. Означені принципи мають позачасове, загальнолюдське значення і можуть бути застосовані і в сучасних умовах під час розробки мети, завдань, а також системи форм і методів виховання моральної особистості.

На особливу дослідницьку увагу заслуговує принцип природовідповідності у розумінні О. Духновича. Як і Я. Коменський та Г. Сковорода, О. Духнович вимагав у процесі виховання «в усьому слідувати природі», оскільки «кожна людина за природними нахилами або темпераментом на якусь річ схильність має» [10, с. 10]. Вимога природовідповідності виховання ґрунтувалася на глибокому знанні індивідуальних якостей дитини, її природного нахилу. Дитина – представник певного етносу з його характерними особливостями, тому природовідповідність в О. Духновича не лише «єство, натура, наука і звичай», але й громадянська добродієність, обов'язки людини перед своїм народом і батьківщиною, її моральне обличчя.

Сама логіка міркувань О. Духновича приводить до думки, що неспоріднене виховання, за якого не враховуються природні здібності і нахили, обмежується свобода учня, пригнічується властива дитині активність і творчий потенціал, перекреслює саму можливість досягнення людиною щастя.

Принцип природовідповідності у спадщині О. Духновича обґрунтовано на рівні досягнень педагогічної науки середини ХІХ ст. Він, як і інші розкриті педагогом проблеми, потребує вивчення для заповнення прогалів у вітчизняній історико-педагогічній науці.

Ключовим чинником патріотичного виховання О. Духнович, як і інші українські педагоги й освітні діячі другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст., визнавав рідну мову, вивчення широкої сукупності відомостей (історичних, географічних, природознавчих, суспільствознавчих) про рідну землю. Важливого значення надавав історії, фольклору та народній педагогіці як основам формування патріота. Завдяки О. Духновичу поняття «патріотичне виховання» збагатилося такими етнічно спрямованими складниками, як любов до рідної землі, рідних традицій, рідного слова, рідної природи.

О. Духнович вважав найкращим у світі те, що своє, рідне, «бо кров'я не можна затаїти, а народ наш есть нам ближшій, и родный» [10, с. 59].

У роботі «О народах крайнянских или карпаторосах угорских» автор підкреслює такі психологічні особливості карпаторосів: вільнолюбність, допитливість, обдарованість [6, с. 499–508]. О. Духнович з гордістю пише: «Русини своїм обдаруванням переважають багато інших народів, а їх розголошувана бездарність є наклепом ворогів» [15, с. 59].

Відомо, що найважливішою національною ознакою кожного народу є його мова. О. Духнович виступав проти білінгвізму (вживання двох мов) у ранньому віці і вимагав, щоб навчання дітей у початковій школі здійснювалось рідною мовою відповідно до історичних і національних традицій народу. Просвітник любив і шанував руську мову, бо знав, що рідна мова – це перша й найважливіша ознака народу, це видима прикмета окремоті від інших народів. І тільки рідна мова дає народові спроможність виявляти себе завжди і всюди, виявляти і розвивати свою культуру, підносити себе духовно й бути справжніми і щирими дітьми Батьківщини. Отже, О. Духнович українську (русинську) мову розглядав не лише як етнодиференціюючу, але й як етноформуючу ознаку, а такий підхід узгоджується з висновками та спостереженнями вчених ХХ ст. – педагогів, психологів, мовознавців, етнологів. О. Потебня вважав, що думка людини, висловлена рідною мовою, виявляється логічнішою, глибшою, ніж її висловлювання з допомогою словника і форм чужої мови. Чужа мова, насаджена в ранньому віці, гальмує розумовий розвиток дитини. Погоджуючись із О. Духновичем, О. Потебня стверджував, що мислення дитини повинно формуватися на ґрунті рідної мови, і поки воно не дозріло, поки не сформувався остаточно мовно-розумовий апарат, двомовність є шкідливою. Є докази того, що мова передається генетично з роду в рід, від дідів і прадідів онукам [17, с. 93–94], а тому вона є могутнім репрезентантом народної педагогіки [23, с. 35].

Втрата народом своєї мови означає його денационалізацію. У книзі «Краткий землепис для молодых русинов» (1851) О. Духнович підкреслює, що кожний народ залишається народом, доки зберігається його мова, звичаї, культура, традиції, релігія, любов до батьківщини [9, с. 219–220]. Схожі думки про значення материнської мови в духовному житті народу, освіті та педагогіці висловлював І. Огієнко. Рідну мову він визначає як душу народу та як його живе серце: «<...> гине чи занепадає мова – гине і занепадає народ» [19, с. 219].

У контексті сучасних геополітичних реалій особливої ваги набуває заклик першого і останнього Президента Карпатської України, визначного педагога, продовжувача освітніх традицій «Будителів» ХІХ ст. А. Волошина: «Борімося проти полонізмів, проти москалізмів або мадяризмів, але не борімося проти самої рідної мови, яка нічим не винна в тому, що не могла вільно розвиватися на своїй землі» [2, с. 5].

Сучасні українські вчені-педагоги, психологи, філософи значно поглибили, уточнили і розширили властиві просвітникам ХVІІІ – ХІХ ст. (Г. Сковороді, К. Ушинському, О. Духновичу) уявлення про сутність, загальні принципи та основні напрями національного виховання.

Дослідники одностайні в думці, що досвід виховання має незаперечні національні особливості (традиції, погляди, звичаї, світогляд тощо), бо кожен народ творить свою систему виховання, яка відповідає характерним рисам його народності. Загальної, позанаціональної системи виховання не існує ні в теорії, ні на практиці. У процесі виховання, насамперед, формується характер людини. К. Ушинський вважав, що характер і є саме той ґрунт, у якому корениться народність [33, с. 51]. О. Духнович на перший план виховання ставив формування у дітей почуття патріотизму, «любові к своїй народности».

Погоджуючись із цим, В. Сухомлинський вважав, що національне виховання без патріотизму, без знання та запровадження у шкільництво «азбуки патріотичного виховання» [28, с. 134] не має сенсу. Саме відданість рідній землі, любов до Батьківщини, рідного народу, його історії, мови, культури породжують національний менталітет, психіку і характер людини.

На думку сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників [13, с. 3–9], з якими ми погоджуємося, творцем повного курсу української національної педагогіки, яка відповідає духові рідного народу, є Г. Ващенко (1878–1967). За словами А. Погрібного, головна заслуга Г. Ващенка полягає «<...> у створенні національної педагогіки, яка відповідає ментальності, історичній місії, потребам державного будівництва українського народу» [22, с. 13]. Патріот-державник формулює ідеал українського виховання («служба Богові і Батьківщині») [1, с. 185].

Ще в сер. XIX ст. О. Духнович дещо не так образно і переконливо, як Г. Ващенко, сформулював ідеал морально-релігійного і патріотичного виховання молоді: «Первая обязанность человека есть ко Богу, друга ж – к своему народу». Далі він говорить: «Вірним будь, вітчизна бо є твоя колиска, вона буде і домовиною твоєю. Хто вітчизну свою не поважає, той сирота, без батька, без матері, без усього» [10, с. 59–60].

За роки незалежності в Україні написано багато науково-теоретичних праць, присвячених оновленню підходів до патріотичного виховання. Зміст поняття «патріотизм» розкривається в «Енциклопедії освіти» (2008) як суспільно-моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до Вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам, виявляється в готовності служити Батьківщині й захищати її від ворогів (В. Ткаченко) [11, с. 390]. У сучасному тлумаченні патріотизм поєднує любов до своєї Вітчизни, свого народу, гордість за його минуле і сьогодення, готовність до захисту рідної землі й водночас стає усвідомленим містком для розуміння і сприйняття іншого етносу чи народу [4, с. 16].

Проблема фахових педагогічних кадрів була актуальною впродовж віків, і будитель карпато-українського народу не залишав її поза своєю дослідницькою увагою. У «Народній педагогії», значення якої в історії вітчизняної педагогічної думки високо оцінила дослідниця О. Фізеші [34, с. 122–123], О. Духнович окреслив ідеал учителя як просвітителя та вождя народу. Педагог висуває такі високі і своєрідні вимоги до вчительської професії: «<...> Наставник повинен бути обдарованим такими особливими якостями: той, хто бажає вчити, повинен мати справжнє покликання до цієї служби; повинен мати добрі й правильні знання і відомості з того предмета, який хоче викладати іншим; повинен мати чистий і непорочний норов і процвітати доброчесностями; повинен бути від природи лагідним, поважним, з повним характером; повинен учнів своїх любити і їхню любов також для себе заслужити; від природи треба йому володіти легким, зрозумілим способом викладання; повинен мати потрібні засоби для навчання і наставляння; повинен добрий порядок поважати <...> Хто цих властивостей не має, той більше нашкодить людському суспільству, аніж принесе користі» [10, с. 27–28]. Найвищою ж метою виховання є «людянність, людинолюбство <...>» [10, с. 8].

Без сумніву, формуючи ідеал педагога, О. Духнович має рацію. Учителю має бути вчителем – все добре на своєму місці. Як засвідчує багатовікова історія української педагогіки і педагогічної думки, вчитель з добрим серцем, доброзичливим характером приваблює, викликає довіру та повагу до себе, є авторитетом та зразком поведінки для інших. Він стає для інших наочним мірилом моральної досконалості. З ним легко долаються життєві труднощі, вирішуються проблеми та залагоджуються конфлікти, досягається взаєморозуміння. Він здатен до надання безкорисливої допомоги і завжди з оптимізмом дивиться в майбутнє. «М'якість вчителя, – учив великий гуманіст Конфуцій (Кунцзи), – не є ознакою його слабкості. Вона є свідченням сили духу» [12, с. 90].

Як бачимо, О. Духнович зробив значний внесок у розвиток педагогіки гуманізму. Проблеми гуманізації («олюднення») та гуманітаризації (переорієнтація на людину) освіти, подолання бездуховності й формалізму в навчально-виховному процесі перед педагогічним світом постали нині особливо гостро. Про це свідчать визначені у Концепції національного виховання [14, с. 18–26], основні напрями гуманізації та гуманітаризації освіти, які передбачають гуманне ставлення до особистості вихованця, глибоке вивчення національної історії, народних традицій і культури українського народу.

На жаль, визначені О. Духновичем критерії особистості та етико-педагогічної позиції вчителя, як засвідчують численні повідомлення в ЗМІ, часто

не враховує адміністрація навчальних закладів у своїй кадровій політиці. Тому у школах часто опиняються люди випадкові, безхарактерні, «без справжнього покликання до цієї служби», здатні «більше нашкодити, аніж принести користі» суспільству [10, с. 89].

Одним з найважливіших елементів педагогічної культури викладача є, поза сумнівом, педагогічна майстерність, окремі аспекти якої були предметом уваги О. Духновича. У сучасній психолого-педагогічній науці існують різні підходи до визначення її сутності та рівнів. найвагомий внесок у дослідження означеної проблеми зробив академік І. Зязюн. Науковець та фундатор теорії педагогічної майстерності визначає сутність цього поняття як найвищий рівень педагогічної діяльності (якщо ми характеризуємо якість результату), як вияв творчої активності особистості педагога (за умови, що ми характеризуємо психологічний механізм успішної діяльності). За твердженням автора, педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі [21, с. 30]. Визначальною у сучасному баченні педагогічної майстерності є гуманістична спрямованість, основою якої є ідеали, інтереси, цінності, орієнтації. Гуманістична спрямованість – це утвердження духовних цінностей, орієнтація на особистість іншої людини як на неповторну грань Божого задуму, яка має право на самовияв, має право бути вільною у своїх діях і поведінці, прагне до самореалізації.

Пріоритетним напрямом в українській філософсько-педагогічній думці досліджуваного періоду було духовно-моральне виховання. Ця традиція, закладена в полемічній літературі національно-визвольного періоду (кін. XVI – XVII ст.), зміцніла в роботах Ф. Прокоповича, Г. Сковороди, Г. Кониського, С. Яворського, О. Духновича.

У радянську добу та еру наукового атеїзму, коли партійні ідеологи з високих трибун стверджували, що Бога немає, і намагалися відлучити українців від релігії та церкви, науковці не мали змоги аналізувати О. Духновича як теолога, тому це сприяло забуттю великої частини його спадщини, а отже, і спотворенню та збідненню наших знань про мислителя.

О. Духнович одним із перших розробив парадигму духовно-морального виховання. Його художньо виражена релігійна концепція відобразилася у поезіях «Рассужденіє о Бозі – сотворителі», «Піснь Богу всемогучому», «Мисль о Бозі» (1851) [5]. Ці вірші, по-перше, можна розглядати як поетичний гімн на славу Творця, величання єдиного Бога, а по-друге, вони є виразним свідченням, що священнослужитель О. Духнович стояв на засадах теїзму [грец. "Theos" – Бог] – релігійно-

філософського вчення, що визнає Бога абсолютною і предвічною, надлюдською і надприродною істотою з розумом і волею. Він все створив і всім керує [29, с. 851].

У цьому контексті заслуговують на увагу думки відомого українського філософа П. Юркевича. Він охарактеризував релігійність українського народу як кордоцентричну. Тобто в житті людини, в її світогляді головну роль (мотиваційну й рушійну) відіграють не розумово-раціональні сили, а сили її емоцій, почуттів, образно кажучи, сила людського серця. П. Юркевич писав: «Основа релігійної свідомості людського роду лежить у серці людини, релігія не є щось стороннє для його духовної природи, вона утворена на природньому ґрунті» [35, с. 149].

Згідно з одностайною думкою сучасних дослідників з діаспори (Є. Онацького, О. Кульчицького, Б. Цимбальського, М. Шлемкевича та інших) українська психічна структура вирізняється емоційно-почуттєвим характером, кордоцентричністю [31, с. 28, 36].

Започаткована Г. Сковородою «філософія серця» розвинулася у філософських і педагогічних роздумах О. Духновича. Він вважав, що щира набожність має своє коріння у серці, у людських почуттях, ця думка виражена в його «Молитвеннику для руських дітей» (1854) та молитовнику «Хліб душі» (1851).

Морально-релігійне виховання дітей відображено у його «Книжці <...>», в якій містяться молитви, моральні навчання для юнаків і дівчат і правила християнської поведінки школярів, та на сторінках «Народної педагогії», що закладала фундамент системи національної освіти в Україні. У передмові до підручника будитель дає слушну пораду батькам: «Дай сину твоєму добрий нрав, дай йому науку, способность, трудолюбіє, доброе сердце, любовь ко Богу, ближнему <...> і уже дал еси ему богатство» [10, с. 7].

Як бачимо, О. Духнович розумів, що релігія є могутнім каталізатором розвитку юної душі, становлення здатності людини усвідомлювати все розумом і бачити серцем.

Погляди О. Духновича на релігійне виховання відображено також у розроблених ним для вихованців «Общества святого Іоанна Крестителя» правилах поведінки. Педагог виховував учнів в дусі християнського благочестя, гуманізму, народних цінностей, національних традицій, звичаїв, рідної культури. Він учив юнаків і дівчат, як їм жити, у що вірити, до чого прямувати, пробуджував у вихованців віру і надію, заспокоював розум, допомагав їм перебороти страхи, напруженість, злобу; своїм прикладом робив їх чуйними до потреб інших людей і зміцнював їх в альтруїзмі (безкорисливості). Як зауважує відома дослідниця О. Сухомлинська, цим духом християнської

любові й благочестя пронизана вся його творча діяльність [26, с. 274].

Ці погляди вченого спонукають до проведення паралелей між педагогікою серця О. Духновича, Г. Сковороди, П. Юркевича та педагогікою співпраці, партнерства, толерантності, про які в сучасній вітчизняній педагогічній думці активно заговорили у 90-ті роки ХХ ст.

На нашу думку, віра в Бога визначила остаточний сенс культурно-освітньої діяльності О. Духновича. Як священнослужитель і людина релігійно зріла основним своїм життєвим кредо він вважав поширення в народі науки Христової, виховання народу в дусі християнської моралі – у любові до Бога і ближнього, у смиренстві, правдивості, пошані до старших і батьків.

Характер і спрямованість сучасної історіографії цієї проблеми зумовлює прикметна риса, пов'язана з тим, що, незважаючи на схожість (ідентичність) предмета дослідження, у його визначеннях фігурують різні поняття: «моральне виховання», «морально-релігійне виховання», «релігійно-моральне виховання», «християнське виховання», «духовне виховання» тощо. Така ситуація, на думку дослідниці І. Стражнікової [25, с. 190], зумовлена розмаїттям уявлень і тлумачень цього феномену у неарадянській, радянській та сучасній вітчизняній і зарубіжній філософській, релігієзнавчій та соціологічній літературі. Попри безліч інтерпретацій, у науково-педагогічному середовищі починає домінувати розуміння морального виховання як діяльності школи, сім'ї, громадськості з формування у дитини моральних норм, цінностей, ідеалів, що прийнятні суспільством та визначають її особистісну поведінку [36, с. 523].

Суттєвою вадою досліджень морально-релігійного виховання є регіональна роздробленість студій з цієї проблеми на теренах Західної України та моноконфесійність, тобто тематично вони стосуються або православного, або греко-католицького віровчень. Така ситуація актуалізує необхідність проведення ґрунтового дослідження релігійного виховання молоді греко-католицького віросповідання у минулі століття у масштабах усієї України (на кшталт монографічного дослідження Т. Тхоржевської «Православне виховання в історії педагогіки України») [30].

Висновки. У процесі дослідження з'ясовано, що за багатогранністю просвітницької і педагогічної діяльності та глибиною наукового обґрунтування педагогічних ідей О. Духнович є одним з перших професійних учених-педагогів у Західній Україні. Його доробок і сьогодні має значну історико-педагогічну й науково-пізнавальну цінність, хоч не всі педагогічні проблеми представлені у його працях як концептуальні засади. Незважаючи на складні політичні умови ХІХ ст., просвітник зміг побудувати цілісну педагогічну концепцію на засадах християнського гуманізму, народності та

етнопедагогіки, яка сприяє досягненню духовної єдності поколінь.

Доведено, що О. Духнович розробив парадигму духовно-морального виховання молоді, визначив його пріоритетність і зв'язок з іншими напрямками виховання. Провідною виховною ідеєю творів ученого була любов до Бога і до батьківщини, рідного краю. Основні складники його концепції виховання є універсальними за характером і не втратили свого значення і сьогодні.

Аналіз сучасних вітчизняних концепцій навчання і виховання та їх порівняння з педагогічними ідеями О. Духновича свідчить про те, що їм притаманні певні паралелі та спільні тенденції. Існують паралелі між педагогікою серця нашого просвітника та педагогікою співпраці, партнерства, толерантності, які поширюються у сучасній педагогічній думці та освітній практиці. Можна говорити про схожий напрям думок та подібні способи аргументації вчених різних епох, зумовлені, на наш погляд, тим, що вони ґрунтуються на світоглядних засадах християнського віровчення, духовно-освітній спадщині нашого народу, відтворюють його культуру і традиції. Та на поч. ХХІ ст. незмінною залишилася підстава української духовності – кордоцентризм, який означає, що в житті людини, у її світогляді головну роль відіграють не розумово-раціональні сили людини, а сили її емоцій, почуттів, образно кажучи, сили людського серця. Кордоцентризм був і є основою самого буття (екзистенції) українця. З'ясовано також, що теоретична діяльність О. Духновича в галузі педагогіки за своєю метою і завданнями аналогічна з сьогоденням.

Для осягнення феномена О. Духновича та сучасного прочитання його творчої спадщини, на наш погляд, потрібне об'єднання зусиль вчених багатьох спеціальностей, адже досвід, О. Духновича як педагога в ХІХ ст. не втратив свого значення й актуальності сьогодні. Він може використовуватись у розв'язанні сучасних проблем гуманізації української школи, у реформуванні всієї системи освіти на гуманістично-християнських і демократичних засадах.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ващенко Г. Виховний ідеал: підручник для педагогів, виховників, молоді та батьків. Полтава: Полтавський вісник, 1994. 190 с.
2. Вишневецький О. Сучасне українське виховання: педагогічні нариси. Львів, 1996. 238 с.
3. Волошин А. Педагогічна методологія: методологія навчання: для вчителів та вчительських семінарій. Прага: Українське видавництво «Пробоем», 1943. Кн. 1. 204 с.
4. Головчук С. Проблема виховання патріота-державника у педагогічній спадщині Григорія Ващенка (1878–1967): автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія

педагогіки»; Київський ун-т імені Бориса Грінченка. Київ, 2012. 22 с.

5. Духнович О. Твори в 4-х томах. Т. 2. / вступна стаття Ф. Науменка, М. Ричалки; примітки, словник, покажчик І. Мацінського. Пряшів: СПВ ВУЛ, 1967. 735 с.

6. Духнович О. О народах крайнянских, или карпатороссах угорских, под Бескидом в Земплинской, Унгской и Шаришской столицы живущих. Твори в 4-х томах / примітки, коментарі, додатки О. Рудловчак. Пряшів: СПВ ВУЛ. Т. 3. 608 с.

7. Духнович О. Твори / упоряд. та підгот. текстів О. Рудловчак. Ужгород: Карпати, 1993. 254 с.

8. Духнович А. Книжица читалная для начинающих / 2-изд. Будинь. 1850. 120 с.

9. Духнович А. Краткій землепись молодыхъ Русиновъ. Перемышль: Типомъ русск. Собора Крылошановъ, 1851. 100 с.

10. Духнович А. Народная педагогія въ пользу училищ и учителей сельскихъ: часть 1: Педагогія общая. Львовъ: Типомъ Института Ставропигіянскаго, 1857. 91 с.

11. Енциклопедія освіти / головний редактор В.Г. Кремень. Академія пед. наук України. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

12. История философии: энциклопедия / под ред. А. Грицанова. Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом. 2002. 1376 с.

13. Коваль О. Григорій Ващенко – творець української виховно-освітньої системи. Рідна школа. 1993. № 3. С. 2–5.

14. Концепція національного виховання. Рідна школа. Мін. Освіти України, Ін-т системних досл. освіти України. 1995. № 6. С. 18–25.

15. Кореспонденція з Пряшева. Вѣстникъ <...> Русинов Австрийской державы. Відень, 1850. № 15. С. 59

16. Левицька Л. Етнопедагогічні аспекти виховання характеру в українській етнопедагогіці Галичини (1919–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Житомир, 2007. 20 с.

17. Мала енциклопедія етнодержавознавства. НАН України / за ред. Ю. Римаренко. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ: Генеза, Довіра, 1996. 942 с.

18. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга пол. XIX – XX ст.): хрестоматія / упоряд. Л. Березівська та ін. К: Науковий світ, 2003. 410 с.

19. Огієнко І. Українська церква. Нариси з історії Української православної церкви: у 2-х томах. Т. 1–2. К.: Україна, 1993. 284 с.

20. Степанов О., Фіцула М. Основи психології і педагогіки: навч. посіб. 3-тє вид. Київ: Академвидав, 2012. 528 с.

21. Зязюн І., Крамущенко Л., Кривонос І. та ін. Педагогічна майстерність: підручник / за ред. І. Зюзіна. 2-ге доп. і переробл. видання. К.: Вища школа, 2004. 422 с.

22. Погрібний А. Освіта в Україні: час демократизації, час реформ: концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. К.: «Школяр», 1997. С. 5–23.

23. Стельмахович М. Народна педагогіка і педагогічна наука. Педагогіка і психологія. 1994. № 1. С. 31–40

24. Стельмахович М. Українська народна педагогіка: навч.-метод. посіб. К.: ІЗМН, 1997. 232 с.

25. Стражнікова І. Еволюція теорії і практики релігійно-морального виховання в Західному регіоні України. Наук. Вісник УжНУ: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». Вип. 32. Ужгород: УжНУ, 2017. С. 189–191.

26. Сухомлинська О. Олександр Васильович Духнович: українська педагогіка в персоналіях: у 2-х книгах. Кн. 1. X – XIX ст. / за ред. О. Сухомлинської. К.: Либідь, 2005. С. 267–275.

27. Сухомлинська О. Софія Русова в контексті розвитку педагогічної думки. Початкова школа. 1996. № 9. С. 54–56.

28. Сухомлинський В. Вибрані твори: в 6-х томах. Т. 1. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості: духовний світ школяра: методика виховання колективу / ред.: Дзевєрін О. Київ: Радянська школа, 1976. 654 с.

29. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 тис. слів / за ред. В. Дубічинського. Харків: Школа, 2006. 1008 с.

30. Тхоржевська Т. Православне виховання в історії педагогіки України: монографія. К.: Купрянова О. О., 2005. 412 с.

31. Українська душа: зб. наук. праць / відп. ред. В. Храмова. Київ: Фенікс, 1992. 128 с.

32. Українська етнопедагогіка: навч.-метод. посіб. / за ред. В. Кононенка. К.; Івано-Франківськ: Плай, 2005. 508 с.

33. Ушинський К. Твори: в 6 томах. Т. 1. Педагогічні статті. Київ: Радянська школа, 1954. 449 с.

34. Фізеші О.Й. Початкова школа Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини XIX – початку XXI ст.: автореферат дис. докт. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2016. 40 с.

35. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні К.: Обрій, 1992. 230 с.

36. Чорна К. Моральне виховання: енциклопедія освіти / гол. ред. В.Г. Кремень. Акад. пед. наук України. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 523–524.

37. Ягупов В. Педагогіка: навч. посібник. К.: Либідь, 2002. 560 с.